

Islamieelne proosa: vorm ja retoorika

Helen Geršman

SISUKOKKUVÕTE

Islamieelsest proosakirjandusest pole palju näiteid säilinud. Eraldi žanritena võib välja tuua kõned, tarkus- või vanasõnad ja ennustajate riimproosa. Islamieelset proosat illustreerivad näitekilkukused on paisatud laiali klassikalise araabia kirjanduse teostesse ja tihti esinevad erinevate variantidena. Suurema korpuse puudumine on vähendanud islamieelse proosa olulisust võrreldes islamieelse luulega, mida on säilinud kordades rohkem. Kuid see ei tähenda, et proosa oleks olnud vähem tähtis. Vastupidi, sisaldades heebrea piiblile omaseid kompositsiooni tunnuseid, luulekeelt, riimproosat ja assonantsi, oli see oluliseks meediumiks islamieelsetele kõnepidajatele, kohtunikele, tarkadele ja ennustajatele. Lisaks sellele on islamieelne proosa koraaniuuringute ja araabia retoorika oluliseks allikaks. Selle vorm ja kontsentiline kompositsioon on peaaegu puutumatuna säilinud tänaseni ja leitav tänapäevastest kõnedest. Peamised teemad ja nende paiknemine kõnede kontsentrilise kompositsiooni keskmes on iseloomulik kogu araabia proosakirjandusele laiemalt.

MÄRKSONAD: islamieelne araabia proosa, kõned, riimproosa, retooriline analüüs, kontsentiline kompositsioon

HELEN GERŠMAN *Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi Aasia uuringute õppesuuna Lähis-Ida uuringute lektor*
E-post: helen.gersman@tlu.ee

ABSTRACT

Pre-Islamic prose: form and rhetoric

Not much has been preserved from pre-Islamic prose literature. The list of genres or forms of pre-Islamic prose mostly comprises orations, sayings or proverbs, and soothsayers' rhymed prose. The individual examples are scattered throughout the

works of Classical Arabic literature and often exist in different variants. The lack of a larger selection has positioned pre-Islamic prose as an inferior phenomenon compared to the more prominent pre-Islamic poetry. This does not necessarily mean that it was of less importance during the time it was composed. Quite the contrary, with its features similar to the composition of the Hebrew Bible and its poetic language, rhymed prose, and assonance, it served as the medium for pre-Islamic tribal institutions, i.e., the orator, the judge, the sage, and the soothsayer. Furthermore, it is an important source for Qur'ānic studies and Arabic rhetoric. The form and concentric compositional features have traditionally remained almost intact until today when we speak about pre-Islamic and contemporary orations. The somewhat unchanging topics and their occurrence in the concentric centres of orations portray a specific phenomenon defining Arabic prose more generally.

KEYWORDS: pre-Islamic Arabic prose, orations, rhymed prose, rhetorical analysis, concentric composition

HELEN GERŠMAN *Lecturer of Middle-Eastern Studies, Asian Studies,
School of Humanities, Tallinn University*
E-mail: helen.gersman@tlu.ee

Üllatavalt raske on leida materjale islamieelse proosa kohta. Palju rikkalikumaks muutub valik kohe pärast islami prohveti ilmutuste saabumist. Selline fakt iseenesest viitab juba olemasolevale traditsioonile, millele oli võimalik tekstide loomisel toetuda. Islamieelset proosat illustreerivad killukesed on paisatud laiali araabia kirjanduse kuldaja (750–1158) antoloogiatesse, kirjanduskriitika ja retoorika alastesse teostesse. Retoorika ja kirjanduskriitika varaseimad allikad on al-Ġāhiz'i (srn 869) *Kitāb al-Bayān wa-t-Tabyīn* (*Ilukõnelisus ja esituse selgus*) ja ibn Qutayba (srn 889) *aš-Ši'r wa-š-Šu'arā'* (*Luule ja luuletajad*); antoloogiatest väärivad esile tõstmist ibn 'Abd Rabbihi (srn 940) *al-'Iqd al-Farīd* (*Ainukordne kaelakee*) ja 'Abū al-Faraġ al-Išfāhānī (srn 967) *Kitāb al-'Aġānī* (*Laulude raamat*); koraani kompositsiooni ja retoorikat uurivatest kirjatöödest al-Bāqillānī (srn 1013) *'Iġāz al-Qur'ān* (*Koraani imed*); vanasõnade kogumikest al-Maydānī (srn 1124) *Maġma' al-'Amāl* (*Vanasõnade kogumik*); grammatika ja leksikograafia alastest töödest ibn aš-Šaġarī (srn 1148) *'Amālī ibn aš-Šaġarī* (*aš-Šaġarī ettekirjutused*) jt. Sellest nähtub, et kõige varasemad näited on säilinud

kirjapanduna vähemalt paar sajandit pärast nende väljaütlemist. Kui mõnest proosakillust on erinevates allikates mitu versiooni, siis olen eelistanud kõige varasemat.

Arvatavasti leidus islamieelsete araablaste seas araabia kirjavisiides kirjutisi, võimalik ka, et osalisi piiblitõlkeid. Sellest annab tunnistust piiblitemaatika islamieelses luules, nagu nähtub nt islamieelse luuletaja an-Nābīga *ad-Ḍubyanī qaṣīda*'st,¹⁸ kus ta ülistab Ḥīra kuningat teda Saalomoniga võrreldes, või vana testamendi Ülemlaulu sarnasustest an-Nābīga *qaṣīda*'ga „'a-min 'ālī mayyata rā'ihun, 'aw muḡtadi“ (vt Vijard 2018). Kirjaoskusele viitavad ka raidkirjad Lõuna- ja Lääne-Araabias, Naḡrāni pealike komme pärandada kirjutisi ja raamatuid ning Ṭā'ifist pärit Ṭaqīfi hõimu kaupmeestele omistatud intressidega laene kajastavad *ṣaḥīfa*'d (ar k poognad) (Serjeant 1983: 114). Eksisteeris tarkuskirjandust (*ḥikma*), võimalik, et seoses Luqmāni-nimelise targaga ka kirjalikul kujul. Luqmāni tähtsusele või laiemale tuntusele viitab koraanis sisalduv Luqmāni-nimeline 31. suura. Hilisemast kirjandusest võime leida näiteid tarkuskirjanduse käsikirjadest, millest üks sisaldab Suwayd ibn aṣ-Šāmiṭi juhtumit. Suwaydi on nimetatud tuntud ajaloolase al-Balāḍurī (srn 892) teoses *Futūḥ al-buldān* (Maade vallutamine) *kāmil*'iks, s.t kellekski, kes oskas kirjutada. Tema kõrval mainitakse ka kedagi Ḥuḍayri-nimelist (al-Balāḍurī 1866: 664). Ibn Hišāmi prohveti eluloo *as-Sīra an-Nabawīya* järgi nimetati Suwayd ibn aṣ-Šāmiṭit nõnda tema kehalise tugevuse, luuleoskuse, õilsuse ja hea päritolu tõttu. *As-Sīra an-Nabawīya* järgi kutsus islami prohvet teda islamit vastu võtma, kuid viimane keeldus, sest tema omanduses olnud *Maḡallat Luqmān* oli parem lugemine kui koraan (ibn Hišām: 74).

Luqmāni kõrval on toodud välja ka 'Aḡtam ibn Ṣayfīt, keda nimetatakse araablaste targaks (*ḥakīm al-'arab*). Temaga küll ei seostata ühtegi käsikirja, aga temalt on säilinud palju ütlusi. Allpool on toodud välja kaks just temale omistatud kõnet.

Nabia Abbott uuris araabiakeelseid papüüruskäsikirju, mis kujutavad endast vanimaid säilinud araabia kirjanduse kirjanekuid. Abbotti uurimuse üks tähtsamaid tulemusi on järeldus, et pühad proosatekstdid – nende lugemine ja kirjutamine – polnud islamieelsetele araablastele võõrad (vt Abbott 1967: 5–6).

18 *Qaṣīda* on islamieelsest ajast kasutusel olnud luulevorm, mis jaguneb paarisvärssideks (põhjalikumad kirjeldused vt Peterson et al. 2019: 99–113; Kasemaa 1991: 961–984)

Sellele viitavad eespool nimetatud islamikirjanduse näited, aga samuti proosatekstide kompositsiooni eripära. Kui luulet iseloomustab rütm, mis allub väga selgelt kokkulepitud reeglistikule, siis proosa puhul ei saa me sellega sellisel kujul arvestada. Araabia keeles eristatakse proosat ja luulet vastavalt sõnadega *naṭr* ('hajumine; laiali minemine') ja *naẓm* ('ühendamine; korrastamine'). Siin on mõeldud seda, et riim ja meetrum ei korrasta proosateksti. Araabia proosast rääkides tuleb vaadata teksti sügavamalt. Luule keeleline register on midagi, mida klassikalised araabia kriitikud on pidanud proosakeelest kõrgemaks – tihti pigem sotsiaalsetel põhjustel. Kuid samas on põnev nentida, et ka proosateksti kompositsioon on luuleline ning sarnaneb oma iseloomustavate joonte ja tähenduslike paralleelismide poolest piibli heebrea keelega. Beestoni järgi sarnaneb varane, Abbassiidide-eelne proosavormis kõne (*ḥuṭba*) täpselt vana Lähis-Ida nn luulega, mille all ta peab silmas eelkõige vana testamendi luulelist keelt ehk tema sõnul „kõrgkeelset väljendusviisi“ (Beeston 1974: 135). Beeston tõi oma järeltõlge illustreerivate näidetena välja esimeste islamimaailma kaliifide kõned. Arvestades sellega, et kaliifide kõned on islamieelsete erinevat liiki kõnede keeleline pärand ja islami kontekstis edasiarendus, on allpool toodud välja näiteid islamieelse proosapärandi kompositsioonile omastest nähtustest.

Meieni on säilinud ainult islamieelsete araablase proosanäidete killukesed.¹⁹ Neid vaadeldes võib seda pärandit jaotada erineval viisil ja üheselt võetavat žanrilist jaotust on keeruline esitada, sest tihti moodustavad nn žanrid üksteise osa. Klassikaliselt eristatakse tarkus- ja vanasõnade, kõnede žanrit ning ennustajate riimproosat.

Islamieelsest ajast on tarkus- (*ḥukam*) ja vanasõnu (*ʿamtāl*) säilinud üksjagu, kuid mitte tervikkogumikena, nagu on ülalmainitud *Mağallat Luqmān*. Näited on varasemates araabia kirjanduse teostes laiali. Alles 12. sajandist pärineb suurem kaheköiteline kogumik ʿAbū al-Faḍl al-Maydānī (srn 1124) *Mağmaʿ al-ʿAmṭāl* (*Vanasõnade kogumik*).

19 Islamieelseid kõnesid ja ütlusi võib säilinud klassikalisest araabia kirjandusest kõikjalt kokku kogutuna leida Aḥmad Zakī Šafwatī teosest *Ġamharat ḥuṭab al-ʿArab fī l-ʿuṣūr al-ʿarabīya az-zāhira*. Vol.1. Bayrūt: al-Maktaba al-ʿilmīya. Kõnede leide annab väga hea ajaloolise konteksti Tahera Qutbuddīni *Arabic Oratory: Art and Function*. Leiden; Boston: Brill, 2019. Andalusia islami ja kristluse seoste uurija Linda G. Jones on uurinud keskaegseid reedepalvuste kõnesid ja nende ajalugu oma uurimuses *The Power of Oratory in the Medieval Muslim World*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2012.

Kuna žanr on loomu poolest liikuv, siis suure osa tarkus- ja vanasõnade puhul pole võimalik kindlaks teha, millised on araabia päritolu või on tulnud aramea ja heebrea keelest (Serjeant 1983: 118). Sellest tulenevalt on püütud neid analüüsida teatud kriteeriumide alusel, mis viitaksid araabia päritolule. Näiteks kõige vanemateks vanasõnadeks peetakse selliseid, mis peegeldavad islamieelsete hõimude eetikakoodeksit: „Kes sarnaneb oma isaga, see ei saa kurja teha“ (ar k *man 'aṣḥaḥa 'abāhu fa-mā zalama*) (Meisami; Starkey 1998: 623). Teine grupp vanasõnu põhineb võrdlusel ja neid on keeruline ilma kontekstita mõista. Üks selline näide on „lojaalsem kui as-Samaw'al“ (ar k *'awfā min-a s-Samaw'al*). Siinkohal viidatakse kuulsale islamieelse poeedi ja Kinda kuningapoja Imru' al-Qaysi loole, mille järgi too peatus juudist poeedi as-Samaw'ali juures teel Bütsantsi keisri juurde. Ta otsustas as-Samaw'ali hoolde usaldada oma vara, mida as-Samaw'al lojaalselt oma poja elu hinnaga kaitses.

Eraldi tuuakse tarkussõnadena välja islamieelse luulevormi *qaṣīda* viimaseid *bayt'*e e paarisvärssse. Kuid suures mahus islamieelset luulet sisaldab *ḥikma* e tarkuskirjandust, mida hilisemad luulekriitikud on lugenud ka *qaṣīda* luulevormi teemade sekka kuuluvaks. Arvestades seda, et iga paarisvärss peab sisaldama ühte tervikmõtet, võivad taolisteks vanasõnadeks osutuda ka teised paarisvärssid hoolimata sellest, kus need luuletuses asuvad.

Näiteid islamieelse kuulsale poeedi Labīd ibn Rabī'a (srn u 661) itkust 7.–8. *bayt'*:

7. Inimene pole muud kui langev täht ja selle valgus, mis
muutub tuhaks, kui sära on kustunud.
 8. Ei rikkused ega rahvas pole muud kui miski, mis hoiule antud.
Ühel päeval paratamatult tuleb kõik hoiused tagasi anda.
- (Rabī'a sine anno: 88).

Peamised nimed, kellega on seostatud tarkus- ja vanasõnu, on eelkõige 'Aḡṭam ibn Ṣayfī (srn 630?) ja Luqmān. Veel tasub teiste seast esile tõsta 'Āmir ibn az-Zarbi (srn 455?), Haram ibn Qaṭabat (srn u 634) ja ülalmainitud poeeti Labīd ibn Rabī'at. Osaliselt on nendest autoritest 'Aḡṭam ibn Ṣayfī ja Labīd ibn Rabī'a seotud ka järgmise žanriga, milleks on kõned. Nende kõrval nimetatakse kuulsamate kõnede autoritena veel järgmisi: Quss ibn Sā'ida (srn

u 600), Ma'mūn al-Ḥārītī, Qurayši hõimu *ḥaṭīb* e kõnepidaja Suhayl ibn 'Amr (srn 639), al-Ḥārītī ibn 'Ubād al-Bakrī (srn u 570).

Testamenti (ar k *waṣīya*) ja lohutust (ar k *ta'ziya*) võib liigitada nii kõne e *ḥuṭba* žanri alaliikideks kui ka täiesti omaette proosažanriteks. Sellise kahevahel oleku põhjuseks on see, et arvatavasti valmistati neid ette tellimustööna ja saadeti kirjalikult otse tellijale või esitati vaid valitud grupele. Mõlemale, nii testamendile kui ka lohutusele on iseloomulik, et igat lauset võiks võtta eraldi tarkus- või vanasõnana kogu ülejäänud teksti arvesse võtmata, iga lause sisaldab tervikmõtet. Arvestades, et islamieelsed kõned pandi kirja kõige varem alles 9. sajandil ja need, mida on võimalik leida palju hilisemates, 12. sajandi teostes, võivad ka tõepoolest olla tarkussõnadest kokku pandud.

Islamiaraabia kõnežanrile on omane viiest jaotusest koosnev struktuur: Jumalat ülistav(ad) fraas(id) e *taḥmīd*; ülemineku vormel *'ammā ba'du* ('siit järgneb'); pöördumine kuulajate poole, millest kõige tavalisem on *yā 'ayyuhā n-nās* ('oo, rahvas'); peateema, mis võib jaguneda alateemadeks; lõpuvormel, kus kõnepidaja pöördub uuesti Jumala poole, paludes andestust endale ja kuulajatele (vt Qutbuddin 2019: 64). Islamieelsetes kõnedes üldjuhul puuduvad struktuuri esimene ja viies osa e Jumala poole pöördumine. Võttes arvesse, kui levinud oli nende formuleeringute lisamine kohe pärast islami sündi ja kui hõlpsasti võis neid leida islami prohveti kõnedest, võib arvata, et ka islamieelsel ajal oli kombeks neid öelda kõne alguses ja lõpus. Kuna islamieelseid jumalaid oli palju, siis on ka võimalik, et kõnede hilisemal kirjapanekul eelistati mõnele teisele Jumalale suunatud kiituse osa ära jätta. Järgnevates kõnede tõlkenäidetes puudub ka ülemineku vormel ning kõned algavad pöördumisega ja/või üleskutsega tulla kuulama ja tähele panema.

Vormi poolest ei eristu lohutused ja testamendid kõnežanrile omasest struktuurist. Lohutus, nagu ütleb ka pealkiri, on mõeldud lohutama konkreetset isikut temale tähtsa inimese surma puhul. Testament, mida võib tõlkida ka kui 'nõuannet', on tihti loodud peagi sureva isiku poolt pühendatuna oma järeltulijatele või hõimule. Olenevalt nendest funktsioonidest esindavad mõlemad islamieelset tarkuskirjandust, mille peateemad on maailma ja inimelu kaduvus. Islamieelses luules ja proosas puuduvad viited sellele, mis saab inimesest pärast surma ja peamiselt kirjeldatakse kaduvust siinse maailma sümbolite kaudu. Surma lõplikkust väljendab 'Aḫṭam ibn Ṣayfī oma lohutuses, kasutades sõnaühendit *gayri-hā*:

Tõesti inimesed siin maailmas on rändajad ja ei päästa nad lahti sadulapaelu mujal kui sealpool.

Selguse mõttes olen *ḡayr*’i tõlkevasteks võtnud „sealpool“, kuid *ḡayr*’iga väljendatakse millegi puudumist või kasutatakse tähenduses „teine/muu kui“ ja sufiks *-hā* viitab tagasi „sellele maailmale“. Seega „päästetakse sadulapaelad lahti ei mujal kui selle maailma puudumises.“

Maailma ja inimelu keerdkäike nähakse juhtimas saatust (ar k *dahr*). *Dahr*’i on kirjeldatud islamieelses kirjanduses peamise liigutajana, surma ja maailma kaduvuse peamise põhjustajana, mille vastu pole võimalik võidelda. Järgnevas ’Aḡṭam ibn Ṣayfī testamendis Ṭay’ hõimule väljendub see *ḥikma*’le omases aforistlikus lauses: „Kes süüdistab saatust, selle süüdistused saavad olema pikad.“

Järgnevas tekstis lohutab ’Aḡṭam ibn Ṣayfī Laḥmiidide kuningat ’Amr ibn Hindi (valitses 554–570). ’Abū Ḥayda ’Aḡṭam ibn Ṣayfī ibn Riyāḥ ibn al-Ḥārīt ibn Muḥāšin (srn u 630) oli Tamīmi hõimust. Peale selle, et teda hüüti araablase targaks, peeti teda ka kohtunikuks ja üheks nn *mu’ammārūn*’ide hulgast ehk kellekski, kes oli pikaeline (tema elueaks on pakutud 130–330 aastat). Temast on rohkesti legendilaadseid lugusid ning teda seostatakse paljude kuningate ja juhtidega, kes tulid temalt nõu küsima. Islamitraditsioon püüab teda lähendada prohvet Muḥammadile ja väita, et ta oli prohveti toetaja, kuid need väited pole õiged (EI2: Aktham b. Ṣayfī b. Riyāḥ b. al-Ḥārith b. Muḥāshin, Abū Ḥayda). Laḥmiidide kuningas ’Amr ibn Hind oli tuntud rohkem matronüümi (tema ema nimi oli Hind) kaudu. Ta olevat solvanud *taglib*’i hõimujuhi, *mu’allaqa*²⁰ poeedi ja sõjamehe ’Amr ibn Kulṭūmi ema ja ’Amr ibn Kulṭūm olevat ta selle eest tapnud. Järgnevas lohutuses lohutatakse siiski veel elusat ’Amr ibn Hindi, kelle vend on surnud.

’Aḡṭam ibn Ṣayfī ütles lohutades:

Oo, kuningas, tõesti inimesed siin maailmas²¹ on rändajad²² ja ei päästa nad lahti sadulapaelu mujal kui sealpool. Sinule on tulnud kõik,²³ mis

20 *Mu’allaqa*’ks nimetatakse 7–10 islamieelset *qaṣīda*’t, mida peetakse absoluutseks luule ilu ja luuletaja professionaalse soorituse etaloniks.

21 *Ad-dār* — võib tõlkida ka kui ’koda’

22 Sama sõna *safr* (’rändajad’) kasutatakse ka juba lahkunute kohta, justkui oleksid surnud vaid rännakule läinud ja saabusid peagi tagasi omaste juurde. Seda võib ka siin alternatiivseks tõlkeks pidada.

23 Siinkohal viidatakse saatusele, mis annab inimestele ja võtab neilt.

pole sulle takistuseks [sinu tegevustes]. Sinust on lahkunud kõik, mida sa ei kasuta. Sinu juures oli see, kel oli plaanis lahkuda sinu juurest hüvasti jättes. Tea, et see maailm on nagu kolm päeva. Eilne on õppetund, õigluse tunnistaja. [Eilne] tegi sinust selle, kes sa oled, pani varuks ja säilitas sinule oma tarkuse. Tänapäev on sõjasaak ja sõber. Ta tuli ise sinu juurde ja sina ei pidanud minema tema juurde. Tema puudumine saab sulle pikk olema ja kiirustab sinu juurest minema tee tema [juurde].²⁴ Homne — sa ei tea, kes on tema inimesed. Ta tuleb su juurde, kui ta su veel üles leiab. Kui hea on tänu heategija vastu ja allumine kõikvõimsale! Juured on ammu meist lahkunud ja meie oleme nende võrsed. Ja mis jääb alles võrsetest pärast juurte [kadumist]?! Tea, et suurem õnnetusest on selle [õnnetuse enda] tagajärgede kurjus. Ja heast parem on see, kes seda jagab. Kurjast kurjem on see, kes seda teeb (Ibn 'Abd Rabbihi 1983: 260).

Islamielse proosa ülesehituse peamiseks komponendiks on parallelismid. Nendele lisanduvad veel binaarsus, parataks ja kontsentrilisus. Käesoleval juhul juhinduvad kompositsiooni kirjeldav terminoloogia ja analüüs piibli-uurija Roland Meynet' (1998; 2012) edasi arendatud semiidi retoorika põhimõtetest, mida arabia keelele on eelkõige kohandanud koraani kompositsiooni uurija Michel Cuypers (2015).

Retoorikas tähistab binaarsus teksti erinevatel tasanditel kahe tekstiliikme suhestatust. Binaarsete paaridena võib tõlgitud tekstist tuua välja näiteid, kus parallelism esineb sünonüümsuse alusel mõtet korrates sõna tasandil: „[---] sõjasaak ja sõber [---]“. Sellistes näidetes pole alati puhtast semantilisest sünonüümsusest, pigem tuleb välja mõte, et eilne päev on inimese poolt välja võidetud küllus ja sõbralikkus. Parallelismile aitab kaasa ka see, et mõlemad sõnad on ainsuses. Fraasi tasandil väljendub binaarsus läbi sünonüümsete parallelismide näites: „[---] tänu heategija vastu ja allumine kõikvõimsale [---]“.

Parataks tähistab retoorikas fraaside või lausete kõrvuti asetamist rinnastusseosetena. Tähelepanelik lugeja on kindlasti märganud, et tõlkes on rida väiteid, mis on suuremas osas seotud üksteisega vaid sidesõnaga 'ja'. Hea näide sellest on: „Juured on ammu meist lahkunud ja meie oleme nende võrsed. Ja mis jääb alles võrsetest pärast juurte [kadumist]?!“ Mõte võiks

²⁴ Seda lauset võib mõista kahel viisil. Ühest küljest on see tõepoolest tänapäevane moment, mis on ainuke tõeliselt ja selle kadu kestab ajaliselt pikemalt kui selle olemasolu inimese perspektiivist ning ükski tee ei too meid tagasi tänastesse momentidesse. Teisalt, kui siin on mõeldud lahkunut, siis selle lahkunute puudumine jääb kestma igavesti ja ükski tee ei juhi taaskohtumisele.

ehk paremini välja tulla, kui need kolm lauset siduda järgmiselt: „Juured on ammu meist lahkunud, [kuid] meie oleme [ju] nende võrsed. [Aga] mis [siis] jääb alles võrsetest pärast juurte [lahkumist]?!“

Järgmised tõlkenäited on kaks testamenti. Esimene on 'Aḳṭam ibn Ṣayfī nōuanne Ṭay' hōimule ja teine ema nōuanne tütrele mehelemineku puhul. Mõlemad tekstid sisaldavad hulgaliselt näiteid binaarsusest ja parataksist. Asju ja nähtusi nimetatakse sõnade, fraaside ja lausete tasandil kahekaupa ning laused ja fraasid on asetatud rinnastusseosteta kõrvuti.

'Aḳṭam ibn Ṣayfī at-Tamīmī nōuanne Ṭay' hōimule:

Soovitan teile karta Jumalat ja hoida sugulussidemeid, hoiduda abielust rumala naisega, sest tõesti, abielu temaga on risk ning temalt saadud poeg ilmselt hukkub. Hoolitsege hobuste eest ja austage neid, sest nemad on araablaste kindlused. Ärge koormake oma kaameleid üle nende võimete, sest nendes on õilsast soost naise väärtus ja veritasu raha. Nende piim on kingiks suurtele, toiduks väikestele. Isegi kui usaldada kaameleid jahu jahvatama, siis jahu jahvatatakse. Ei saa hukka mees, kes teab oma väärtust. Tõeline puudus on mõistuse, mitte vara puudumine. Sest tõesti, üks mees võib olla parem kui tuhat meest. Kes süüdistab saatust,²⁵ selle süüdistused saavad olema pikad. Kes jääb oma osaga rahule, selle elu saab meeldiv olema. Eriarvamusega kaasnev pahe on kaldumine [millegi poole], tava on parem autoriteet. Vaesus [koos] armastusega on parem kui viha koos rikkusega. Siinpoolne maailm on [ports] õnnelikke juhuseid, sest kõik, mis sul on, tuli vaatamata sinu nõrkusele. See, mis on sinu vastu, seda sa ei suuda tõrjuda omal jõul. Kadedus on haigus, millele pole ravi ning sellele järgneb kahjurõõm. Kes seda näeb, see näeb. Enne laskmist tuleb täita nooletupp. Kahetsus käib käsikäes puuduliku mõistmisega. Mõistuse tugisammas on enesevalitsemine. Parim asi [üldse] on vastupidavus. Sõpruse püsimise garantii on aus kokkulepe. Kes käib korrapäraselt külas, see kasvatab armastust [enda vastu]. Petmine on õnnetuse võti. Hooletuse ja abituse tulemus on häving. Kõigega harjutakse. Seega koolita oma keelt head tegema. Vaikimise viga on parem kui rääkimise viga. Ettenägelikkus [tähendab] selle säilitamist, mis sulle on usaldatud, ja loobumist sellest, mida sul on küllalt. Liiga palju head nõu tekitab palju kahtlust. Kes käib küsimustega peale, see on koormav. Kes küsib rohkem, kui ta väärt on, väärib ilmajätmist. Leebus on hea õnn. Kalkus on halb õnn. Parim heldus on see, mis vastab vajadusele. Parim heategu on see, mis tuleb vastavalt võimalustele (Munā' 1993: 140).

25 *dahr*

Järgmise näitena on tõlgitud 'Umāma bint al-Ḥārītī nõuanne oma tütrele. 'Awf ibn Muḥallil ibn aš-Šaybānī andis oma tütre mehele Kinda hõimude konföderatsiooni kuningale al-Ḥārītī ibn 'Amrile, kelle pojapoeg oli kuulus *mu'allaqa* autor Imru' al-Qays. Kui tütar 'Umm 'Iyās oli valmis minema oma abikaasa juurde, tuli tema ema 'Umāma bint al-Ḥārītī, 'Awf ibn Muḥallil ibn aš-Šaybānī abikaasa, ja andis tütrele abielualast nõu:

Kui saabus aeg viia 'Umm 'Iyās tema abikaasa al-Ḥārītī ibn 'Amri, Kinda kuninga juurde, tuli tema juurde ema, et anda talle nõu:

Oo, mu tütar! Tõesti nõuanne, kui seda pärandada [kellelegi], siis [kõikide] käitumistundide nimel [, mida sa oled saanud], ei peaks sind sellest ilma jätma, sest see on meenutuseks tähelepanematule ja abiks taiplikule. Kui naisel puuduks vajadus mehe järele oma vanemate rikkuse tõttu ja tugev vajadus neil mõlematel [vanematel oma tütre järele], siis sina oleksid inimeste seas kõige rikkam.²⁶ Aga naised on meeste jaoks loodud ja nende jaoks on loodud mehed. Seega, mu tütar: sa oled jätnud keskkonna, millest pärit oled, jätsid maha pesa, kus tegid oma esimesi samme [, et minna] pessa, mida sa ei tunne, kaaslase juurde, kellega sa pole lähedane. Temast saab sulle läbi oma õiguse sind omada sinu hoidja ja valitseja. Ole talle orjatariks, siis on tema sulle kohane teener.

Oo, mu tütar! Võta minult kaasa kümme väärtust, need saavad sulle varanduseks ja mälestuseks.

Koosolemine on koos rahuloluga; intiimne koosolemine on koos parima kuuletumise ja allumisega.

Pühendu sellele, kus on tema silmad, ja kontrolli, kus on tema nina nõnda, et tema pilk [ei leiaks] sinus inetust ega nina tunneks muud kui kõige paremat aroomi; *kuḥp*²⁷ on parim olemasolev jumeustus ja vesi on parim olemasolev parfüüm.

Pühendu tema söögiaegadele ja pea kinni tema uneajast, sest tõesti näljapõletus on [nagu] tuleleek ja unejanu ajab vihale.

Hoia tema kodu ja vara, sest tõesti tema vara hoidmine on parimat [liiki] tunnustus ning majapidamise ja kodakondsete ohjamine on parimat [liiki] saavutus.

Ära levita tema saladust ja ära hakka vastu tema käsule. Sest tõesti, kui sa avaldad tema saladuse, siis sa pole kaitstud [ka] tema reeturlikkuse eest, ja kui sa hakkad vastu tema käsule, siis kutsud välja ta viha.

26 Selle all mõeldakse vajaduse puudumist.

27 Araabiakeelne sõna viitab kosmeetilisele ainele, millega jumeistati silmi.

Ole ettevaatlik rõõmustamisega, kui ta on kurb, ja masendusega, kui ta on rõõmus. Sest tõesti esimene käitumismaneer on hooletusest ja teine on kibestumisest.

Ole tema vastu nii austav kui võimalik, siis tema on sinu [vastu] nii helde kui võimalik.

Kui sina oled temale nii meeldiv kui võimalik, siis oled tema kaaslane väga pikka aega.

Tea, et sa ei jõua selleni, mida armastad, enne kui sa eelistad tema rahulolu ja iha enda omale kõiges, mida armastad ja vihkad (Munā' 1993: 141–142).

Aforismilaadse ülesehitusega on ka näide Hānī' ibn Qubaysa aš-Šaybānī lahingueelsest kõnest. Ta oli nii hõimujuht (ar k *sayyid*) kui ka hõimu kõnepidaja (ar k *ḥaṭīb*). Taolisel kõnepidajal oli tähtis roll ärgitada hõimu lahingusse minema. Ta pilkas hõimu vaenlasi, meenutades esivanemate vapraid tegusid, ja samamoodi nagu hõimupoeet oli ta ka riidude vahendaja. Kõnepidaja staatus oli hõimupoeedi omast ainult veidi madalam (Qutbuddin 2008: 192). Nende rollid olid väga sarnased, erinevuse tõi see, et luuletaja (ar k *šā'ir*) kasutas poeetilist vormi ja kõnepidaja proosat. Koos hõimujuhi, luuletaja ja ennustajaga (ar k *kāhin*) oli kõnepidaja üks hõimujuhtidest.

Kuulsaks *ḥaṭīb*'iks peetud Bakr ibn Wā'ili hõimu juht Hānī' ibn Qubaysa aš-Šaybānīt kutsus oma hõimu üles Dū Qāri lahingusse. Viimane on *Ayyām al-ʿArab*'is²⁸ üks kuulsamaid lahinguid, kus Bakr ibn Wā'ili hõim astus vastu Pärsia kuningale ja osutus võidukaks. Kõne on riimproosas, kus läbi-vaks riimikonsonandiks on sõnalõpu *rā'* /r/. Riimikonsonandile kehtivad ranged reeglid. Näiteks riimikonsonandid ei saa olla *yā'*, *wāw* ja *'alif*, kui need tähistavad sõna lõpus pikki vokaale, ega ka nimisõna mitmuse ja duaali käändelised lõpud. Riimikonsonant jääb kõnes kõlama näites: *yā ma'šar Bakr, ḥālikun ma'dūr ġayr min farūr inna l-ḥaḍar lā yunġī mina l-qadar* ('Oo, Bakri hõim, lunastuse leidnud hukkunu [lahingus] on parem kui lahinguväljalt põgenenu. Ettevaatus ei päästa saatusest.').

28 *Ayyām al-ʿArab* (ar k 'araabia [lahingu]päevad') nime all on tuntud jutustuste korpus islami-eelsete araabia hõimude võitlustest või lahingutest, millest igaüks on eraldi *yawm* e 'päev'. Jutustused pole oma originaalvormis säilinud. Enamik säilinutest on leitavad Abū 'Ubayda (srn 825) kahest teosest, mis omakorda pole tervikuna säilinud. Killukeste ja peatükkidena on lahingupäevad laiali pillutatud erinevates araabia kirjandus- ja ajaloo teostes (vt EI2 *Ayyām al-ʿArab*). Kuigi selgelt on tegemist lugude jutustamise žanriga islamielsest ajast, siis oma vormi ja hilise kirjaneku tõttu pole ma neid käesolevasse islamielse proosažanrite arutlusse võtnud.

Hānī' ibn Qubaysa aš-Šaybānī lausus:

Oo, Bakri hõim, lunastuse leidnud hukkunu [lahingus] on parem kui lahingu-väljalt põgenenu. Ettevaatus ei päästa saatusest. Vastupidavus on üks võidu põhjusi. [Saatusest ettenähtud] surm ja mitte häbi. Silmitsi seismine surmaga on parem kui sellele selja pööramine. Torge rinda on väärkam kui tagumikku või selga. Oo, Bakri rahvas, võidelge, sest hukkimine on paratamatu (Šafwat 1933: 37).

Järgmise kõne žanri alaliigina saab nimetada vagadusele pühendatud kõnesid (ar k *wa'z* — 'jutlus'). Nendest toon esile kaks. Esimene on Quss ibn Sā'ida'lt ja teine Ma'mūn al-Ḥārīṭ'lt. Mõlemad viitavad loodust ja kosmost kirjeldades sellele, et kõik olemasolev on selge märk selle loojast. Mõlemaid tuuakse araabia kirjanduses esile kui monoteistliku maailmapildi näiteid. Samuti omistatakse neile teatud kõne esitamise viise ja žanri struktuurielemente, mis pärast islami sündi võeti üle kõnepidamiskunsti loomuliku osana.

Quss ibn Sā'ida (srn u 600) oli tuntud ilukõnelisuse poolest. Teda peetakse islamieelseks targaks (ar k *ḥakīm*), poeediks (ar k *šā'ir*), kohtunikuks (ar k *ḥākim*), pikaeliseks (ar k *mu'ammār*). Tema nimi Quss²⁹ on islamieelse aja mõistes ainulaadne ja seostatakse kristlusega, kuid ta ei olnud Nağrānī piiskop, nagu vahel on viidatud. Islami traditsioon omistab talle monoteismi („kindlad märgid“ allolevas tekstis) ja ülestõusmise idee („Mis nende inimestega on, et nad surevad ja ei tule tagasi. Kas nad on rahul ja tõusevad või on vangistatud ja magavad?“). Selles mõttes on tegemist huvitava näitega, sest selle algusosa sisaldab islamieelse ajajärgu mõtet surma lõplikkusest („Kes sureb, see kaob.“) ja lõpuosa ülestõusmise ideed. Traditsioon peab Quss ibn Sā'idat esimeseks, kes kõnet pidades istus hobusel või toetus seistes mõõgale või sauale, ja esimeseks, kes alustas kõnet vormeliga *'ammā ba'du* ('siit järgneb'). Väga iseloomulik kõnepidamisele on ka pöördumise vorm *yā 'ayyuhā n-nās* ('oo, rahvas'). Kõne on riimproosas *e sağ'*, kus riimikonsonandid on üksteise järel *tā' /t/, mīm /m/, bā' /b/, rā' /r/, 'ayn /'/ ja ġīm /ğ/*. Piltlikustamiseks on siin väike lõik, kus kõlab läbi riimikonsonant *tā' /t/*: *man 'āša māt wa-man māt fāt wa-kulla mā huwa 'āt 'āt* ('Kes elab, see sureb. Kes sureb, see kaob. Kõik, mis tuleb, see tuleb.').

29 Ar k *qass* või *qissīs* — 'kristlaste juht'; vanastüüria keele laen (*qšyš*).

Quṣṣ ibn Sā'ida olevat lausunud 'Ukāzi³⁰ turul:

Oo, rahvas, kuulake ja pange tähele! Kes elab, see sureb. Kes sureb, see kaob. Kõik, mis tuleb, see tuleb. Kindlad märgid. Vihm ja taimed. Isad ja emad. Minev ja tulev. Valgus ja pimedus. Vagadus ja väärted. Rõivad ja ratsu. Söök ja jook. Tähed tõusevad ja loojuvad ning mered ei imbu tüh-jaks. Taevavõlv on tõstetud ja maapind seatud. Pime õõ ja taevas sodiaagi-märkidega. Mis nende inimestega on, et nad surevad ja ei tule tagasi. Kas nad on rahul ja tõusevad või on vangistatud ja magavad (al-Ġāḥiẓ 1965: 309)?

Ma'mūn ibn al-Ḥārītī kohta ei ole muud teada, kui et ta pidas oma rahvale kõne. Tema kõnes tuleb väga selgelt välja viide loojale, kui ta allolevas tekstis ütleb: „Tõesti, selles on kõige selgemad märgid kavandajast, ettemäärajast, loojast ja kujundajast.“ Ka see kõne on riimproosas, kus riimitähed vahetuvad üksteise järel. Näiteks riimitähe *rā'* /r/ tsükkel: *wa-maṭar yursalu bi-qadar fa-yuḥyī l-baṣar wa-yūriqu š-šaḡar wa-yuṭli'u t-tamar wa-yunbitu z-zahar* ('Vihm, mis on saadetud ettemääratult ja elustab inimkonna, paneb puud lehtima, viljad valmima, õied puhkema.').

Ma'mūn ibn al-Ḥārītī lausus nõnda:

Teie kõrvad pangu mind tähele ja teie südamed kuulaku mind, jutlus kandub teilt edasi, kuhu ma tahan. Kurjus sirutub ihade poole, kannatus võidutseb südamete üle ja teadmatuse hägustab pilku. Tõesti, selles, mida sa näed, on mida arvesse võtta selle jaoks, kes pöörab tähelepanu. Maha laotatud maa ja üles tõstetud taevas, päike, mis tõuseb ja loojub, tähed, mis rändavad öösel ja on kauged; kuu, mida panevad tõusma kalendrikuu algused ja panevad kaduma kalendrikuu lõpud. Rikas jõuetu ja kerjav ettenägelik. Nooruk on suremas ja vanad on juba maetud. Rändurid, kes ei pöördu tagasi, ja paiksed, keda ei unustata [surma poolt]. Vihm, mis on saadetud ettemääratult ja elustab inimkonna, paneb puud lehtima, viljad valmima, õied puhkema ja vee purskuma kõvast kaljust, eemaldab muda roheliste taimede võsudelt. Seejärel elustab inimkonna, küllastab kaamelikarja ja toidab kariloomi. Tõesti, selles on kõige selgemad märgid kavandajast, ettemäärajast, loojast ja kujundajast. Oo, halvaks panevad meeled ja vihkavad südamed! Miks on nii, et te valetate? Milliselt teelt te olete eksinud? Mis segaduses te ekslete? Millise eesmärgi poole te kiirus-

30 'Ukāzi turg oli üks tähtsamaid hooajalisi turge islamieelsel ajal. See asus Naḥla ja Tā'ifi vahel, kus hõimuluuletajate vahel peeti ka luulelahinguid.

tate? Kui tekid oleks tõstetud südametelt ja loorid silmilt, siis kahtlus oleks paljastatud kindlameelsel [inimesel] ja ärkaks teadmatuse joobumusest see, kes on eksimuse võimuses (Şafwat: 39–40).

Kāhin'ite e ennustajate riimproosas (*naṭr masğū'*, *sağ'*) nähakse ütlusi eraldi-seisva proosažanrina. Neid ütlusi võiks liigitada ka kõnede alla, sest neid peeti avalikult kuulajate ees, kuid need ei järgi kõnele omast struktuuri. Riimproosa tunnuseks on nendes läbiv üks riimikonsonant. See ei tähenda ilmtingimata, et iga sõna pidi lõppema sama konsonandiga. Riimuma on pandud sõnad, mida on nähtud erinevatel põhjustel parallelistlikus seoses. *Kāhin*'ite ütlused võivad paista seosetutest lausetest kokkupanduna, kuid need lõppevad alati väga konkreetse ja professionaalse lahendusega olenevalt neile esitatud küsimuse iseloomust.

Kāhin'id täitsid tihti kohtunike (ar k *hukkām*) rolli, lähtudes tavaseadusest e sunnast, kuid alati lisandus sellele võluväe moment. Enne *kāhin*'i poole pöördumist kontrolliti *kāhin*'i võluvõimet, esitades talle küsimusi mõne kaasavõetud või peidetud eseme, linnu vms kohta, ja *kāhin* pidi ära arvama, mis või kes võiks olla kus.

Tõlkenäidete seas olen toonud kahe *kāhin*'i ütlused. Esimene neist on *munāfara* liiki, s.t juhi positsiooni eest võistlevate poolte vahel valikut tegev avalik otsus, millest antakse teada kõnena. Seda otsust teatavaks tehes on *kāhin* kohtuniku rollis. Taolise kõne eesmärk oli näidata üht poolt teisest õilsama ja võimekamana. Käesolev *kāhin*'i kõne on poliitilise sisuga ja lahendab erimeelsust kahe venna, Hāšim ibn 'Abd Manāfi ja 'Umayya ibn 'Abd Šamsi vahel, toetades neist Hāšimit. Hāšim esindab seda perekondlikku liini, millest oli pärit islami prohvet.

Siin on väga puhtalt näha kõiki peamisi taolisele ütlusele iseloomulikke jooni. *Sağ'* on läbiv. Riimitäht *rā'* /r/ on iga fraasi või lauset lõpetava sõna viimane konsonant ja sellele eelnev vokaal on muutumatult lühike /i/. Laused on kõik lühikesed, parallelismid on süntaktilised ja loodusnähtuste loetelud on toodud läbi vannete.

Ḥuzā'a hõimu *kāhin* (6. saj) ütles nõnda:

wa-l-qamari l-bāhiri, wa-l-kawkabi z-zāhiri, wa-l-gamāmi l-māṭiri, wa-mā bi-l-ğawwī min ṭā'irin, wa-mā htadā bi-'alamin muṣāfiri, min munğidin wa-

gā'iri, la-qad sabaqa Hāšimun 'Umayyata 'ilā l-ma'āṭiri, 'awwalun minhu wa-'āḥiri, wa-'Abū Hamhamata bi-dālika ḥābir.

Pimestava kuu nimel, särava tähe nimel, vihma valava pilve nimel, linnu nimel, kes on õhus, selle nimel, mis juhatab teel olijat, kes suundunud Naḡdi ja kes suundunud Ġawri. Tõesti, Hāšim on ületanud 'Umayyat suurepärares tegudes. Esimene sellest ja viimane.³¹ Ja 'Abū Hamhama³² teab seda (Šafwat 1933: 78).

Kāhin'ite kõnedes on fraasid esitatud vannetena konstruktsioonis *wa-* (ar k 'ja'), millele järgneb substantiiv genitiivi käändes. Samal viisil esitasid fraase ka Quṣṣ ibn Sā'ida ja Ma'mūn ibn al-Ḥārītī, kuid põnev on märkida, et nemad ei sõnastanud neid vannetena. See on kõige suurem erinevus *kāhin*'i ütluste ja vagadusele pühendatud kõne vahel. Mõlemad pöörduvad kosmose kirjelduste poole, kuid *kāhin*'id vannuvad loodus- ja kosmiliste nähtuste nimel.

Teise näitena olen valinud *kāhin* 'Awf ibn Rabī'a al-'Asadī kõne, kus ta ennustab 'Asadi hõimule, et nende kuningas Ḥuḡr ibn al-Ḥārītī, kuulsa *mu'allaqa*-poeedi Imru' al-Qaysi isa, tapetakse. 'Asadi hõim maksis igal aastal kuningale maksu. Tol aastal saatis Ḥuḡr oma saadikud maksu järele, kuid 'Asadi hõim peksis nad läbi. Ḥuḡr karistas 'Asadit ja võttis nende varad ära. Selle peale lausus 'Asadi hõimu *kāhin* oma ennustuse, mis mõjus nõnda, et 'Asadi hõim ratsutas kohe Ḥuḡri laagrisse ja tappis ta.

Eelmisest kõnest eristub al-'Asadī *kāhin*'i kõne selle poolest, et tundub algavat kohe ennustavast otsusest ja sissejuhatav osa on puudu. Kuid *saḡ'* on selgelt eristatav, riimitäheks on sõnade viimane konsonant *bā'* /b/.

'Awf ibn Rabī'a al-'Asadī ütles:

man-i l-maliku ṣ-ṣalḥab al-ḡallābu ḡayru l-muḡallab fī l-'ibili ka-'anna-hā r-rabrabu lā yuḡliq r-ra 'sahu ṣ-ṣaḥab, hāḡā damuhu yaṇṭa 'ib wa-hūwa ḡadan 'awwalu man yustalab

31 Keeruline lause, mis peaks tähendama, et võitev pool oli parem kõikides tegudes, esimesest viimaseini. Keeruliseks teeb mõistmise aga see, et sõna 'teod' (ar k *ma'āṭir*) mitmuse vormile viitamine nõuab naissoost asesõnalise sufiksi lisamist eessõnale *min* sõnas 'sellest' (ar k *min-hā*), kuid käesolevas lauses on kasutatud meessoost asesõnalist sufiksit (ar k *min-hu*).

32 *Umayya* äi 'Abū Hamhama oli kaotava poole läbirääkimiste tunnistaja.

Kes on pikka [kasvu] kuningas; võidukas, mitte võidetu; orüksite³³ karja kombel [kisavate] kaamelite³⁴ seas ei häiri tema pead³⁵ häältekära; see on tema veri, mis voolab; ta on homme esimene, kellelt riisutakse [temale kuuluv] (Şafwat 1933: 79).

Islamieelset proosat ja eriti kõnežanrit peetakse kogu hilisema araabia proosa isaks. Žanri edasine arengulugu ei jätud puudutamata koraani, mis jagab stilistilisi ja struktuurilisi sarnasusi islamieelsete säilinud proosa-näidetega. Tihti kasutatakse koraanis kõnede omast pöördumist, parallelisme, riimproosat ja assonantsi. Üks paremaid näiteid koraanist on suura 86, kust võib leida *kāhin*'ite ütluste moodi loodusnähtuste nimel vandumist konstruktsiooniga *wa-* ('ja') koos järgneva genitiivis noomeniga, vagadusele kutsuvatele jutlustele omast loojale viitavale märgile tähelepanu juhtimist ja aforistlikke lauseid. Selles suuras valitseb pigem assonants kui riimproosa. Lauseid või fraase lõpetavad sõnad, mille konsonandid võivad olla erinevad, kuid vokaalide kompositsioon on sama: *wa-s-samā'i wa-t-tāriq*, *wa-mā'adrāka mā t-tāriq*, *an-nağmu t-tāqib*, 'in kullu nafsīn lammā 'alayhā ḥāfiḏ.

Koraan 86:

Halastaja, halastava Jumala nimel! Taeva ja öise saabuja nimel! Ja mis annab sulle teada sellest, mis on öine saabuja? Kiirgav täht. Iga hinge üle on pandud valvur. Vaadaku inimene, millest ta loodud on. Ta on loodud voolavast veest, mis väljub niuetest ja roiete vahelt. Tõesti, ta võib ta tagasi tuua päeval, kui katsutakse järgi saladusi. Tal ei saa olema ei väge ega abistajat. Vihma tagasi toova taeva nimel! Praguneva maa nimel! See on tõesti [tõde valest] eristav sõna. See pole naljaasi. Nad tõepoolest sepiitsevad sõjakavalust ja mina sepiitsen sõjakavalust. Kuid anna veidi aega uskmatautele, viivita veidi.³⁶

Pärast islami sündi võitis kõnežanr populaarsust nii reedeste palvuste kui ka valitsejate ja sõjaväejuhtide juures, muutes ilukõnelisuse mõiste aina keerukamaks. Vormiliselt võib jälgida, kuidas kõne struktuur ja stilistilised võtted liiguvad edasi uutesse kasutusele võetavatesse proosažanritesse.

33 Orüks on neljast antiloobi liigist koosnev perekond. Siin mõeldakse neist neljast just araabia orüksit.

34 Arvatavasti on viide nendele kaamelitele, kelle Ḥuğr oli Asadi hõimult maksu maksmata jätmise tõttu ära võtnud.

35 Ilmselt viidatakse siin metafoorselt sellele, et valitseja meelerahu ei häiri 'Asadi hõimult varadega koos võetud kaamelikarjade ja 'Asadi hõimu hädakisa. Sedasi hõimult kaamelikarjade äravõtmine tähendas hõimule hukatust.

36 Käesoleva tõlke on teinud artikli autor.

Umajjaadide (661–750) valitsusaja lõpupoole sai hoogu uus epistolaar-kirjanduse žanr (ar k *risāla*), mida mõjutasid kreeka ja pärsia kirjandus-traditsioonid, kuid säilitas kõne põhistruktuuri ja stilistika. *Risāla*’de kantse-liitlik proosastiil e *kitābatu l-’inšā*’ pani omakorda aluse araabia kirjanduse belletristikas tippžanriks peetavale *maqāma* vormile, millest osaliselt kasvas välja ka uuem araabia kirjandus. Need näited on otsesed kõnežanri järeltulijad, kuid parallelismidel põhinevat, binaarsust ja parataksi sisaldavat ning kontsentristilist süvastruktuuri võib leida ka mujalt araabia kirjandusest.³⁷ Loomulikult pole ka praeguseks kadunud kõnepidamine reedepalvustel ja islamipühadel ning kindlasti pole hüljanud seda žanrit ei riigijuhid ega islamistid.

Kirjandus

Abbott, Nabia 1967. *Studies in Arabic Literary Papyri: Qur’ānic Commentary and Tradition*. Vol 2. Chicago: The University of Chicago Press.

al-’A’šā, Maymūn ibn Qays 1950. *Dīwān al-’A’šā al-Kabīr*. al-Maṭba’a an-Namūdaġiyya.

al-Balāḍurī, Aḥmad ibn Yaḥyā [sine anno]. *Futūḥ al-buldān*. Bayrūt: Mu’assasat al-Ma’ārif.

al-Ġāḥiẓ 1965. *Kitāb al-Hayawān*. Vol. 1. Al-Qāhira: Šarika Maktaba wa-Maṭba’a Muṣṭafā al-Bābā al-Ḥalabī wa-’Awlāduhu.

aḍ-Ḍubyanī, an-Nābiġa 1996. *Dīwān an-Nābiġa aḍ-Ḍubyanī*. Bayrūt: Dār al-Kutub al-’Ilmīya.

Beeston, A.F.L. 1974. Parallelism in Arabic Prose. — *Journal of Arabic Literature*, Vol. 5, pp. 134–146.

Beeston, A. F. L. 1983. The Role of Parallelism in Arabic Prose. — A. F. L. Beeston; T. M. Johnstone; R. B. Serjeant; G. R. Smith (eds.). *Arabic Literature to the End of the Umayyad period*. Cambridge etc: Cambridge University Press, pp. 180–185.

Cuypers, Michel 2015. *Composition of the Qur’an*. London; New Delhi; New York; Sydney: Bloomsbury Academic.

EI2 = Encyclopaedia of Islam 1960–2005. 2nd ed. 12 vols. Ed. by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs et al. Leiden: E. J. Brill.

Geršman, Helen 2017. *From Terrorist Leader to Voice of Ġihād: A Rhetorical Analysis of Usāma Ibn Lāḍin’s Messages*. Doktoritöö. Tallinna Ülikool.

37 Autori süvastruktuuri analüüside katsetusi, mis on läbi viidud proosakirjandusel, võib leida Geršman 2017; Peterson *et al.* 2019; Peterson *et al.* 2024. Sarnase analüüsi islamieelsest luulest võib leida ka Vijard 2018.

- ibn ‘Abd Rabbihi** 1983. *al-‘Iqd al-Farīd*. Vol. 3. Bayrūt: Dār al-Kutub al-‘Ilmīya.
- ibn al-Kalbī** 2019. *Ebajumalate raamat*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- ibn Hišām** 1990. *as-Sīra an-Nabawīya*. Vol 2. Bayrūt: Dār al-Kitāb al-‘Arabī.
- Jones, G. Linda** 2012. *The Power of Oratory in the Medieval Muslim World*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Kasemaa, Kalle** 1991. al-‘A’sa poem „Waddi’ Hurairata“. — *Akadeemia*, 5, 961–984.
- Lyall, Charles James** 1930. *Translations of Ancient Arabian Poetry*. London: Williams & Norgate Ltd.
- Meisami, Julie Scott; Starkey, Paul** (eds.) 1998. *Encyclopedia of Arabic Literature*. Vol 2. London; New York: Routledge.
- Meynet, Roland** 1998. *Rhetorical Analysis: An Introduction to Biblical Rhetoric*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Meynet, Roland** 2012. *Treatise on Biblical Rhetoric*. Leiden; Boston: Brill.
- Munā’**, Hāšim Šālīh 1993. *An-Naṭr fī al-‘Aṣr al-Ġāhilī*. Bayrūt: Dār al-Fikr al-‘Arabī.
- Peterson, Üllar; Geršman, Helen** 2019. *Ebajumalate raamat*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Peterson, Üllar; Geršman, Helen** 2024. Jalutuskäik maailma äärealadele. Eesti ja selle naabrid al-Idrīsī „Rogeri raamatus“. Tallinn: Postimees Kirjastus.
- Rabī’a**, Labīd ibn [*sine anno*]. *Dīwān*. Bayrūt: Dār Šādīr.
- Qutbuddin, Tahera** 2008. Khutba: The Evolution of Early Arabic Oration. — Gruendler, Beatrice; Cooperson, Michael (Eds.). *Classical Arabic Humanities in Their Own Terms: Festschrift for Wolfhart Heinrichson; his 65th Birthday Presented by His Students and Colleagues*. Leiden; Boston: Brill, pp 176–273.
- Qutbuddin, Tahera** 2019. *Arabic Oration: Art and Function*. Leiden; Boston: Brill.
- Šafwat, Aḥmad Zakī** 1933. *Ġamharat ḥuṭab al-‘Arab fī l-‘uṣūr al-‘arabīya az-zāhira*. Vol. 1. Bayrūt: al-Maktaba al-‘Ilmīya.
- Serjeant, R.B.** 1983. Early Arabic Prose. — A. F. L. Beeston; T. M. Johnstone; R. B. Serjeant; G. R. Smith (eds.). *Arabic Literature to the End of the Umayyad period*. Cambridge etc: Cambridge University Press, pp 114–153.
- Vijard, Alice** 2018. *Ülemlaulu ja an-Nābiġa aḍ-Ḍubyānī qaṣīda retooriline analüüs ja võrdlus*. Magistritöö. Tallinna Ülikool.